

Włodzimierz KACZOROWSKI*

Świętosław Orzelski – XVI-wieczny działacz parlamentarny, mówca i historyk

*Akt konfederacji warszawskiej 1573 r.
„klejnotem swobodnego sumienia”*

Świętosław Orzelski

1. Pochodzenie, studia

Świętosław Orzelski herbu Dryja (Drya) urodził się 25 lipca 1549 r. na zamku Orle w północnej Wielkopolsce¹. Był potomkiem rodu szlacheckiego wywodzącego się z Bożejowic (Borzejowic) koło Żnina, z linii piszącej się później „de Orle” – od zamku Orle². Ród Orzelskich osiadł na Pałukach (region

* Katedra Historii Państwa i Prawa oraz Doktryn Polityczno-Prawnych, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Opolskiego, e-mail: WKaczorowski@uni.opole.pl, ORCID: 0000-0001-5784-9716.

¹ I. Teresińska, *Orzelski Świętosław*, [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 3: *Mia-R*, Warszawa 2002, s. 191–192.

² Por. *Annales domus Orzelsciae per Joannem Orzelski, castellanum rogoznensem, capitaneum costensem, conscripti Anno Domini MDCXI*, wyd. A.T. Działyński, Posnaniae 1854; *Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane R.P. 1611*, przeł. S. Budziński, [w:] *Zbiór pamiątek do dziejów polskich*, t. 4, wyd. W. S. Broel-Plater, Warszawa 1859, s. 101–120; *Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane Roku Pańskiego 1611*, przeł. S. Budziński, oprac. i wyd. W. Kaczorowski, Opole 2018; *Bezkrólewia ksiąg ośmioro, czyli dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta roku 1572 aż do roku 1576, skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego, starostę radziejowskiego*, przeł. z rękopisów [...], życiorysem i przypisami uzupełnił W. Spasowicz, t. 1–3, Petersburg 1856; *Tom wstępny, zawierający życiorys Orzelskiego, mowy jego i pisma w sprawach publicznych*, Petersburg 1858; zob. W. Spasowicz, *Wiadomość o Świętosławie Orzelskim*, [w:] *Tom wstępny...*, s. 1–21; *idem, Pisma*, t. 1, Petersburg 1892, s. 13–40; E. Kuntze, *Przedmowa*, [w:] *Świętosława Orzelskiego Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917, s. 1–43; T. Abdank Piotrowski, *Annales domus Orzelsciae*, „Przegląd Bydgoski” 1938,

historyczny w północnej części Wielkopolski, między rzeką Wełną – od jej źródeł aż do Rogoźna – a Notecią, należący do najstarszych terenów osadniczych) i Krajnie (część dawnego województwa kaliskiego, ograniczona na wschodzie Wisłą, na południu Notecią; głównym miastem było tu Nakło)³.

Świętosław Orzelski był synem Mikołaja (1489–1563), średnio zamożnego szlachcica i jego drugiej żony Barbary z Grocholskich (zm. 1565), córki Bernarda. Z pierwszą żoną, córką Stefana Grodzieńskiego, Mikołaj miał dwie córki⁴; a z drugą żoną, Barbarą, miał trzy córki⁵ i siedmiu synów⁶.

W 1558 r. Świętosław Orzelski jako dziewięcioletni chłopiec wpisał się wraz ze starszym bratem Sławoborem (1548–1564)⁷ na różnowieczy uniwersytet niemiecki we Frankfurcie nad Odrą (jako niepełnoletni nie złożył przysięgi). W ten sposób dołączył do starszych braci – Macieja (1548–1589)⁸ i Mikołaja (ok. 1545–1605)⁹. W latach 1560–1562 Świętosław wraz z braćmi – Sławoborem i Janem (1551–1617)¹⁰ – studiował na uniwersytecie w Lipsku¹¹. Jeszcze w 1562 r. wraz z braćmi Janem i Maciejem zapisał się na Uniwersytet Krakowski¹². Z Krakowa na wiosnę 1564 r. trzej bracia Orzelscy podążyli przez Wrocław, w którym na krótko się zatrzymali, do Wittenbergi, gdzie immatrykulowali się 18 maja tego roku¹³. Pod wpływem tamtejszego środowiska Świętosław Orzelski przyjął luteranizm. Na

t. 6, z. 2, s. 45–46; M. Pelczyński, *Studia macaronica. Stanisław Orzelski na tle poezji makaronicznej w Polsce*, Poznań 1960, s. 33.

³ Szerzej Z. Mrozek, *Udział Patuk w życiu literackim kraju*, „Kronika Bydgoska” 1979/1980–1981, t. 8, s. 223.

⁴ Katarzyna Orzelska w 1545 r. wyszła za mąż za Jana Ciświckiego (zm. przed 12 V 1570 r.), wojckiego kaliskiego (1555–1568), a Barbara Orzelska w 1551 r. wyszła za mąż za Jana Białośliwskiego.

⁵ Anna wydana za Wojciecha Wyrzyckiego (Wyrzyskiego), Małgorzata – za Połęckiego (Sebastiana Paleńskiego), a Zofia – za Adaukta Zbożego (Zbożka) Radojewskiego (Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, dalej: BK; W. Dworzaczek, *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku*, *Teki Dworzaczka*, (dalej: TD), wersja internetowa: http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html (dostęp: 10.09.2019), Monografie, Orzelscy h. Drya, tab. 1, mps BK 13837, s. 336).

⁶ Stanisław, Mikołaj, bliźnięta Maciej i Sławobór oraz Świętosław, Jan i Andrzej.

⁷ TD, Monografie, Orzelscy h. Drya, tab. 1, mps BK 13837, s. 336.

⁸ *Ibidem*, s. 336–337; zob. *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1987, s. 64 – data śmierci: zm. przed 12 III 1607.

⁹ M. Pelczyński, *Orzelski Maciej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979, s. 304–305.

¹⁰ W. Kaczorowski, *Jan Orzelski (1551–1617), parlamentarzysta i kronikarz*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2018, t. 16, z. 2, s. 99–114.

¹¹ D. Żołądź-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996, s. 224.

¹² *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 3, ed. A. Chmiel, Cracoviae 1904, s. 45.

¹³ H. Barycz, *Orzelski Świętosław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979, s. 305–306.

wieść o chorobie matki bracia opuścili Wittenbergę i wrócili do domu rodzinnego tuż przed śmiercią Barbary Orzelskiej (zm. 17 III 1565)¹⁴.

Jan Orzelski – młodszy brat Świętosława, autor *Annales domus Orzelsciae...* (*Roczników domu Orzelskich...*), w których przekazał przede wszystkim tradycje dotyczące powstania „rodu z Orla”, losy i charakterystyki jego członków w linii męskiej – tak między innymi opisał okres studiów swojego starszego brata w Krakowie oraz w uniwersytetach niemieckich: „Naukom się oddawał, odznaczając się rozumem i pamięcią. Jak w naszym wieku, tak i wtedy z powodu ciągłych zawichrzeń takie były czasy, że często i różna zdarzała się sposobność okazania cnót swoich”¹⁵. Rodzina Orzelskich „to ludzie parający się w większej lub mniejszej mierze gęsim piórem”¹⁶. Brat Świętosława, Jan, jak już zaznaczono wcześniej, jest autorem *Annales domus Orzelsciae...*, spisanych piękną łaciną. Brat Maciej stworzył – według świadectwa Jana – dzieło historyczne, które jednak nie przetrwało do naszych czasów¹⁷. Świętosław Orzelski jest postacią nader znaną jako parlamentarzysta i działacz reformacyjny, autor cennych pamiętników – kroniki czasów dwóch bezkrólewí z lat 1572–1576¹⁸. Z kolei syn Macieja, Stanisław (1581–1626), był poetą makaronicznym¹⁹.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu pojawia się opinia, że Świętosław Orzelski, wykształcony w duchu humanizmu, władał piękną, jasną, zwięzłą polszczyzną, wolną całkowicie od maniery makaronizowania i łatinizowania, o czym świadczą jego mowy sejmowe²⁰. Tej opinii nie można w pełni uznać za prawdziwą, gdyż opracowane i wydane przez Włodzimierza Spasowicza mowy sejmowe Orzelskiego naszpikowane są zwrotami i parami łacińskimi, a główne swoje dzieło historyczne napisał w języku łacińskim, ulegając panującemu w polskiej i obcej historiografii zwyczajowi²¹.

Na podstawie *Annales domus Orzelsciae...*, jak również innych źródeł, trudno dociec, czym zajmował się Świętosław Orzelski w latach 1565–1572, tj. od czasu swojego przyjazdu do kraju do śmierci Zygmunta Augusta. Edward Kuntze wysunął przypuszczenie, że Świętosław mógł pójść drogą swoich braci – Jana i Macieja²². Jan w 1571 r., na wniosek Krzysztofa Ra-

¹⁴ *Ibidem*, s. 306.

¹⁵ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 65.

¹⁶ M. Pełczyński, *Studia macaronica...*, s. 33.

¹⁷ *Ibidem*, s. 34.

¹⁸ *Bezkrólewia ksiąg ośmioro...*

¹⁹ M. Pełczyński, *Orzelski Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979, s. 305.

²⁰ Por. H. Barycz, *op. cit.*, s. 306.

²¹ Por. przyp. 2, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576...*

²² E. Kuntze, *op. cit.*, s. I–II.

dziwiła, marszałka nadwornego litewskiego, został przyjęty w poczet dworzan konnych królewskich²³. Starszy brat Maciej był na służbie Andrzeja Górki (ok. 1534–1583), kasztelana międzyrzeckiego, wychowanego w duchu reformacyjnym²⁴. Maciej i Świętosław byli gorliwymi protestantami. Należy podkreślić, że Jan do końca życia – w przeciwieństwie do braci – pozostał wierny religii katolickiej²⁵. E. Kuntze zakładał, że Świętosław za przykładem brata Macieja mógł również służyć Górkom, zwłaszcza że ich ojciec, Mikołaj, był już na służbie Łukasza Górki (1482–1542), wojewody poznańskiego, starosty generalnego Wielkopolski, a następnie biskupa wrocławskiego²⁶.

2. Działalność parlamentarna

Po śmierci Zygmunta Augusta w 1572 r., w czasie pierwszego bezkrólewia, w poszczególnych województwach i ziemiach organizowano zjazdy szlacheckie oraz szlachecko-senatorskie. Miały one często charakter ponadlokalny i obejmowały uczestników z kilku województw i ziem. Funkcjonowały one również jako zjazdy sejmikowe. Ponadto organizowane były zjazdy, które przybierały charakter konfederacji²⁷. Prawdopodobnie te wydarzenia zaktywizowały 24-letniego wówczas Świętosława Orzelskiego i wciągnęły go w wir działalności publicznej i parlamentarnej. Jan Orzelski w *Annales domus Orzelsciae...* zapisał: „Mieliśmy trzy bezkrólewia i trzy obiory królów z najodleglejszych krajów. Nie obeszyły się żadne sejmiki ani sejmy bez naszej obecności, a prawie zawsze na nich posłowaliśmy. Świętosław ciągle dawał dowody prawości, zdolności i odwagi. W traktowaniu zaś spraw Rzeczypospolitej tak był wymownym, że w całej Polsce naówczas mało kto mógłby z nim pod tym względem się równać”²⁸. Sejm elekcyjny w 1573 r. wyznaczył Świętosława Orzelskiego do komisji badającej nadużycia i nieprawości popełnione na dworze Zygmunta Augusta w ostatnich latach jego życia. Orzelski był referentem wyniku dochodzeń skierowanych przeciw Jerzemu Mniszchowi, któremu na sejmie elekcyjnym wytoczono proces, oskarżając go o wiele nadużyć, między innymi o zagrabienie po śmierci Zygmunta Augusta klejnotów, pieniędzy i różnych wartości-

²³ Zob. W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 100–101.

²⁴ E. Kuntze, *op. cit.*, s. II.

²⁵ Zob. W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 101.

²⁶ W. Dworzaczek, *Górka Łukasz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław–Kraków 1959–1960, s. 409–412; *Urzednicy wielkopolscy...*, s. 203.

²⁷ Zob. D. Makilla, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza, obowiązywanie, stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012, s. 27; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólestwach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.

²⁸ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 65.

wych przedmiotów z zamku knyszyńskiego. Pomimo tych zarzutów Jerzy Mniszech został wybrany przez senatorów sprzyjających jego rodzinie²⁹.

W pierwszym bezkrólewiu Świętosław Orzelski opowiedział się za kandydaturą na tron polski Jana III Wazy (1573–1592), króla szwedzkiego (1568–1592). Na sejmie elekcyjnym na polu pod Kamieniem (5 IV – 20 V 1573) protestanci rozpoczęli batalię dyplomatyczną o włączenie postanowień konwokacji o pokoju wyznaniowym do przygotowywanych dla króla elekta artykułów prawnych³⁰. Świętosław Orzelski, świadek tych wydarzeń, jeden z najbardziej bezkompromisowych obrońców konfederacji warszawskiej, tak opisał przebieg dyskusji sejmowej: „Różne były zdania o konfederacji. Jedni ją całkiem pochwalali i nazywali jednością; inni chcieli ją ograniczyć i włączyć do niej tylko augsburskie i rzymskie wyznania; znów inni dopuszczali równo swobodę dla sekt wszelkich. Byli i tacy, jak Dobrogost Potworowski, sędzia kaliski, którzy chcieli oba zdania tak umiarkować, aby wyznania augsburskie i rzymskie wolne były każdemu, inne zaś dozwolone tylko szlachcie, i to pod ostrą dla osób innych stanów karą”³¹. Należy podkreślić, że Świętosław Orzelski nie znalazł się jednak wśród dwunastu posłów województw poznańskiego i kaliskiego wybranych na sejm koronacyjny w Krakowie (21 II – 3 IV 1574)³².

W czasie drugiego bezkrólewia odbywający się w Środzie sejmik przedkonwokacyjny województw poznańskiego i kaliskiego, zakończony 27 lipca 1574 r., obrał Świętosława Orzelskiego jednym z posłów na sejm konwokacyjny, który obradował w Warszawie od 30 sierpnia do 18 września 1574 r.³³. Na sejmie tym Świętosław Orzelski występował 31 sierpnia i 10 września 1574 r. za ogłoszeniem bezkrólewia, a 1 września 1574 r. został delegatem z izby poselskiej – wraz z innymi posłami województw poznańskiego i kaliskiego Abrahamem Zbąskim i Rafałem Leszczyńskim – do senatu, z postulatem ogłoszenia bezkrólewia. W czasie drugiego bezkrólewia Świętosław Orzelski należał najpierw do zwolenników „Piasta”, a następnie opowiedział się za Stefanem Batorym³⁴.

²⁹ H. Barycz, *op. cit.*, s. 306; szerzej zob. E. Opaliński, *Mniszech Jerzy*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 465.

³⁰ M. Korolko, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa 1974, s. 46.

³¹ *Bezkrólewia ksiąg ośmioro*, t. 1, s. 102.

³² W literaturze przedmiotu nie ma porozumienia co do terminu zakończenia obrad sejmu koronacyjnego. Zob. R. Jaworski, *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny 1574 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, t. 124, nr 2, s. 295–321; *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, pod red. I. Kaniewskiej, Warszawa 2013, s. 218–224.

³³ *Sejmik przedkonwokacyjny województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 26–27 lipca 1574 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 18; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 224–225.

³⁴ H. Barycz, *op. cit.*, s. 306.

Świętosław Orzelski nie tylko brał udział w sejmikach województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie, ale również po raz kolejny, mimo młodego wieku i braku doświadczenia politycznego, został posłem z województwa kaliskiego na sejm koronacyjny w Warszawie (20 lub 23 IV – 30 V 1576). Z zachowanych źródeł wynika, że Orzelski był posłem aktywnym, występował w izbie poselskiej 25 i 29 kwietnia oraz 10 maja 1576 r., a 11 maja złożył protestację przeciwko ustawie poborowej³⁵. Izba poselska delegowała go wraz z posłem Stefanem Grudzińskim do Stanisława Karnkowskiego, biskupa kujawskiego, dla załagodzenia jego kłótni z Walentym Czerskim, posłem ziemi dobrzyńskiej, który złożył przed izbą poselską skargę na biskupa kujawskiego. Następnie Świętosław Orzelski wyznaczony został na tym sejmie do zredagowania manifestu do monarchów chrześcijańskich wyjaśniającego działania zwolenników Stefana Batorego. Został również powołany w skład specjalnej komisji, której celem było opracowanie zasad rezygnacji królowej Anny Jagiellonki z egzekucji testamentu Zygmunta Augusta na rzecz Rzeczypospolitej. Ponadto był członkiem delegacji do króla Stefana Batorego oraz delegatem do rozpatrzenia sprawy ewentualnego ukarania zwolenników cesarza Maksymiliana II³⁶.

Świętosław Orzelski w 27. roku życia został pisarzem ziemskim kaliskim (1576)³⁷. W tym samym roku został po raz kolejny posłem województwa kaliskiego na sejm zwyczajny w Toruniu (15 X 1576 – 14 I 1577), gdzie wykazał się dużą aktywnością³⁸. Zachowały się trzy jego mowy poselskie³⁹. W ostatnim dniu sejmiku Orzelski wystąpił z mową pożegnalną skierowaną w imieniu posłów do Stefana Batorego⁴⁰.

Na sejmiku generalnym wielkopolskim, który odbył się w Kole 9 maja 1577 r., Orzelski został powołany w skład deputacji wysłanej do Stefana Batorego, a następnie po raz kolejny został posłem województwa kaliskiego na sejm zwyczajny w Warszawie (19 lub 20 I – 12 III 1578)⁴¹.

Po śmierci Dobrogosta Potworowskiego, sędziego ziemskiego kaliskiego, sejmik elekcyjny województwa kaliskiego w Kaliszu, który zebrał się 10 III 1580 r., przedstawił Orzelskiego królowi Stefanowi Batoremu wśród czterech kandydatów na wakujący urząd sędziego ziemskiego kaliskiego.

³⁵ *Bezkrólewia ksiąg ośmioro...*, t. 3, s. 203, 218, 252, 255, 258; zob. też *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 230.

³⁶ *Bezkrólewia ksiąg ośmioro...*, t. 3, s. 189, 206, 213, 223–224, 243–244; H. Barycz, *op. cit.*, s. 306; E. Dubas-Urwanowicz, *op. cit.*, s. 331; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 230, 233.

³⁷ TD, Monografie, Orzelscy h. Drya, tab. 1, mps BK 13837, s. 336; *Urzednicy wielkopolscy...*, s. 221.

³⁸ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 242.

³⁹ Zob. *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr I, II, III, s. 31–42.

⁴⁰ *Ibidem*; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 243.

⁴¹ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 253.

go. Król mianował na ten urząd Orzelskiego w maju 1580 r.⁴². Już jako sędzia ziemski kaliski Orzelski posłował na sejm zwyczajny w Warszawie (22 I – 8 III 1581), na którym 3 i 22 lutego oraz 7 marca 1581 r. przemawiał u króla Stefana Batorego w imieniu posłów⁴³. Po zakończeniu sejmu 21 marca 1581 r. Świętosław Orzelski został wójtem radziejowskim⁴⁴. W następnym roku posłował na sejm zwyczajny w Warszawie (4 X – 25 XI 1582), na którym wygłosił w imieniu izby poselskiej dwie mowy do króla Stefana Batorego (21 i 22 X 1582)⁴⁵. Orzelski nie został na tym sejmie wybrany na marszałka izby poselskiej, jak mylnie podał Henryk Barycz⁴⁶. Marszałkiem izby poselskiej został Lew Sapieha, ówczesny pisarz wielki litewski, poseł z Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴⁷. Burzliwe obrady tego sejmu – jak stwierdził Henryk Lulewicz – nie doprowadziły do przyjęcia uchwał sejmowych, gdyż sejm po upływie przewidzianego terminu został w istocie zerwany⁴⁸.

W 1578 r. w polskim ustroju prawnym pojawiła się zupełnie nowa instytucja sądowa – Trybunał Koronny. Konstytucja sejmu warszawskiego z 3 marca 1578 r. wychodziła naprzeciw oczekiwaniom szerokich rzesz szlachty, spełniając jej postulaty przekazania dotychczasowych uprawnień króla jako najwyższego sędziego stanowemu sądowi szlacheckiemu. Trybunał Koronny miał dwie siedziby – w Piotrkowie i Lublinie. Roczny mandat sędziów trybunalskich został podzielony na dwie kadencje, z których pierwsza – dla województw wielkopolskich – rozpoczynała się w Piotrkowie. Świętosław Orzelski, jako sędzia ziemski kaliski, został wybrany na wspólnym sejmiku deputackim województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie deputatem do Trybunału Koronnego w kadencji piotrkowskiej trwającej od 13 listopada 1581 r. do 8 kwietnia 1582 r.⁴⁹

Świętosław Orzelski wybrany został również na posła województwa kaliskiego na ostatni sejm zwołany przez Stefana Batorego w Warszawie

⁴² *Sejmik elekcji kandydatów na urząd sędziego ziemskiego kaliskiego w Kaliszu 10 marca 1580 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 37.

⁴³ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 265.

⁴⁴ T. Wierzbowski, *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, t. 1: *1389–1600*, Warszawa 1900, nr 334, s. 235; *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. 13, Warszawa 1916, s. 22 (błędnie podany rok nadania wójtostwa radziejowskiego – 1582).

⁴⁵ Zob. *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr V, VI, s. 49–56; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 270.

⁴⁶ H. Barycz, *op. cit.*, s. 307.

⁴⁷ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 269.

⁴⁸ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002, s. 347.

⁴⁹ Zob. *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. 1: *1578–1620*, oprac. H. Gmiterek, Warszawa 2017, s. 5, 10, 67.

(15 I – 28 II 1585)⁵⁰. Tak jak na wcześniejszych sejmach, tak i na tym zgromadzeniu sejmowym był bardzo aktywny. W czasie obrad izby poselskiej wielokrotnie zabierał głos (28, 30 I; 1, 5, 12, 21, 25, 26, 27, 28 II 1585), jak również posłował do senatu (5 II 1585)⁵¹. Sejm 1585 r. był bardzo burzliwy i w dużej części poświęcony sprawie Zborowskich. Przed sąd sejmowy został pozwany przez Jana Zamoyskiego, kanclerza wielkiego koronnego, Krzysztof Zborowski⁵². Orzelski zajął powściągliwe stanowisko w sprawie Zborowskich, dając wyraz obawie wybuchu wojny domowej⁵³. Jednak w mowie pożegnalnej do króla Stefana Batorego, wygłoszonej na tym sejmie 28 lutego, przyjął bardziej stanowczą postawę, wypowiadając się przeciw rozszerzaniu kompetencji senatu w radzie koronnej⁵⁴.

Świętosław Orzelski zachował dobrą pamięć o Stefanie Batorym, wiele też mu zawdzięczał. Po śmierci króla w okresie interregnum popierał kandydaturę królewicza Zygmunta Wazy. 8 maja 1587 r. na zjeździe województwa kaliskiego w Środzie Orzelski podpisał protestację przeciw podjętym na sejmie konwokacyjnym warszawskim (2 II – 9 III 1587) uchwałom o poborze i przeglądzie pospolitego ruszenia⁵⁵.

Sejm elekcyjny zainaugurowano nabożeństwem w kościele św. Jana w Warszawie 29 czerwca 1587 r. Pierwsze oddzielne sesje – koronnych senatorów i koronnej szlachty – odbyły się 30 czerwca 1587 r.⁵⁶ Na podkreślenie zasługuje duża aktywność podczas obrad sejmu szlacheckich liderów, w tym Świętosława Orzelskiego. Część szlachty wyraziła niezadowolone zarówno z przebiegu, jak i z postanowień sejmu konwokacyjnego. Podział na zwolenników i przeciwników uchwały generalnej sejmu konwokacyjnego ujawnił się już 6 lipca, a więc podczas piątego dnia obrad sejmu elekcyjnego. Z postulatem zakwestionowania niektórych spisanych podczas sejmu konwokacyjnego artykułów, zgodnie z postulatami szlachty zgromadzonej 8 maja 1587 r. w Środzie, wystąpił Świętosław Orzelski. Wywołana przez kaliskiego posła dyskusja przeniosła się tego samego dnia do kół wojewódzkich. Jednak podjęte 7 lipca próby kontynuowania obrad w jednym generalnym kole nie powiodły się⁵⁷. 29 lipca Świętosław Orzelski

⁵⁰ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 281.

⁵¹ *Ibidem*, s. 282.

⁵² M. Ujma, *Samuel Zborowski i jego czasy*, Opole 2017, s. 322.

⁵³ H. Barycz, *op. cit.*, s. 307.

⁵⁴ Zob. *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr VII, s. 57–64.

⁵⁵ *Protestacja województwa kaliskiego przeciwko uchwałom sejmu konwokacyjnego warszawskiego w Środzie 8 maja 1587 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 45–52.

⁵⁶ Zob. A. Pieńkowska, *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010, s. 285, 287.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 300–301.

został deputatem do naprawy egzorbitancji i poprawy praw⁵⁸. W trakcie sejmiku elekcyjnego, jak również i samej elekcji, Orzelski dawał dowody poparcia Zygmunta Wazy⁵⁹. Elekcja i proklamacja Zygmunta Wazy na króla polskiego, dokonana przez Stanisława Karnkowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa, odbyła się 19 sierpnia 1587 r. Natomiast 22 sierpnia w kole generalnym nominat biskup kijowski Jakub Woroniecki nominował arcyksięcia Maksymiliana Habsburga na króla elekta, a marszałek nadworny koronny Andrzej Zborowski oznajmił o wyborze Habsburga w kościele oo. Bernardynów w Warszawie. W ten sposób nastąpiła rozdwojona elekcja. Zwolennicy Zygmunta Wazy skierowali oficjalne pismo do papieża Sykstusa V, w którym przedstawili okoliczności towarzyszące elekcji, a także zwrócili uwagę na udzielenie niewielkiego poparcia Maksymilianowi oraz na fakt, że królem ogłosił go biskup nominat kijowski. W piśmie została również zawarta prośba o uznanie przez papieża dokonanej przez większość szlachty elekcji Zygmunta Wazy⁶⁰. 19 sierpnia 1587 r. stronnicy Zygmunta Wazy wydali *Reces warszawski około elekcji nowego króla Iego M. Zygmunta Trzeciego, adresowany do szlachty koronnej oraz litewskiej*, pod którym podpisał się Świętosław Orzelski⁶¹. 24 sierpnia 1587 r. wybrano delegatów do Gdańska z poleceniem powitania króla elekta i odebrania od niego przysięgi na pakta konwenta. W skład delegacji do Gdańska weszli senatorowie, jak również przedstawiciele koła rycerskiego, a wśród nich znalazł się również Świętosław Orzelski, sędzia ziemski kaliski⁶². 29 października 1587 r. zebrani w Krakowie senatorowie oraz deputaci skierowali do szlachty list, w którym informowali, że Świętosław Orzelski, sędzia ziemski kaliski, oraz Stanisław Gorawski przywieźli od Zygmunta Wazy potwierdzenie złożenia przysięgi na prawa Rzeczypospolitej. Podano również, że koronacja króla elekta została ponownie przełożona z powodu opóźniającego się przyjazdu Zygmunta do Krakowa⁶³. Data koronacji była kilkakrotnie zmieniana. Pierwotnie, zgodnie z przytoczonym powyżej recesem warszawskim, akt koronacyjny miał odbyć się 18 października 1587 r., następnie wyznaczono kolejne terminy – 11, 15, 22, 27 listopada oraz 18 grudnia. Ostatecznie koronacja Zygmunta III Wazy miała miejsce w niedzielę 27 grudnia 1587 r. w Krakowie. Na-

⁵⁸ *Ibidem*, s. 324–325.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 358, 361, 383.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 371; M.A. Pieńkowski, *Sejm koronacyjny Zygmunta III i pacyfikacyjny 1589 roku*, Warszawa 2018, praca doktorska, Archiwum Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, s. 38–39.

⁶¹ *Volumina legum*, t. 2, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 239–243 (mylnie zapisano: Stanisław Orzelski, sędzia ziemski kaliski).

⁶² M.A. Pieńkowski, *op. cit.*, s. 40.

⁶³ *Ibidem*, s. 92.

stępnego dnia wydano z kancelarii koronnej dokumenty zawierające potwierdzenie aktu koronacji i paktów konwentów⁶⁴.

Na sejmiku posejмовym województw poznańskiego i kaliskiego, który odbył się w Środzie 19–20 września 1587 r., Świętosław Orzelski został wybrany na posła na sejm koronacyjny (10 XII 1587 – 30 I 1588)⁶⁵. 11 grudnia miało miejsce powitanie Zygmunta III Wazy w izbie poselskiej. Autor diariusza sejmowego odnotował: „PP. posłowie w kole swym [10 grudnia – W.K.] obrali marszałkiem pana [Jana – W.K.] Gajewskiego [sędziego ziemskiego poznańskiego – W.K.]: a panu sędziemu kaliskiemu [Świętosławowi Orzelskiemu – W.K.] witać K.J.M. poruczyli”⁶⁶. Jak odnotowano w diariuszu, „posłowie ziemscy przyszli [11 grudnia – W.K.], całowali rękę królewską, witanie czynił od nich pan Orzelski kaliski sędzia”⁶⁷. Po ucałowaniu ręki Zygmunta III Wazy w mowie wygłoszonej w imieniu posłów ziemskich Świętosław Orzelski życzył królowi pomyślności w sprawowaniu rządów, zapewniając go, że szlachta polska nie wyobraża sobie arcyksięcia Maksymiliana Habsburga na tronie. Natomiast winnych rozdwojonej elekcji i trwającej w tym czasie wojny upatrywał we frakcjach, których działalność doprowadziła do rozdarcia na dwa wrogie obozy⁶⁸. Ten doświadczony parlamentarzysta w czasie obrad sejmu koronacyjnego zabierał kilkakrotnie głos. 7 stycznia 1588 r. w imieniu posłów wystąpił przed Zygmuntem III Wazą w sprawie dyscypliny wojskowej⁶⁹, a 12 stycznia poparł wniosek o przyznanie Batorom indygenatu, wygłaszając zarazem pochwałę króla Stefana Batorego⁷⁰. 30 stycznia Orzelski oświadczył senatowi, że posłowie nie zgadzają się, by sprawa podziału Inflant przyjęła formę konstytucji. Autor diariusza odnotował: „Posłowie przyszli do panów rad. Orzelski, sędzia kaliski od posłów powiedział, że nie pozwalają na podział Inflant, aby w konstytucję wpisany był, nowa to rzecz. «Nie chcemy prawa swego w wątpliwość przywozić. Postanowiono na elekcycyjej, że deputaci przysięgli mieli to uznawać. Teraz tylko sam K.J.M. decenerował [zdecydował – W.K.] o tym, są przykłady. Inkorporacja księstw zatorskiego, oświęcimskiego nie wpisała się w statut, póki efektu swego nie wzięły, aż dopiero kiedy in[n]e do Korony przyszły, wtenczas pisane były. Także i około uniejy działo się»”⁷¹.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 135.

⁶⁵ *Uchwała sejmiku posejmovego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 19 września 1587 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 55; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 299.

⁶⁶ *Diariusze sejmu koronacyjnego Zygmunta III Wazy 1587/1588 roku*, oprac. I. Kaniewska, Kraków 2016, s. 5. Zob. też M.A. Pieńkowski, *op. cit.*, s. 126.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 6.

⁶⁸ Zob. *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr VIII, s. 65–69.

⁶⁹ Zob. *ibidem*, nr IX, s. 70–74; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 299.

⁷⁰ Zob. *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr X, s. 75–80.

⁷¹ *Diariusze sejmu koronacyjnego Zygmunta III Wazy...*, s. 18.

8 stycznia Orzelski podpisał generalną konfirmację praw⁷², a 15 stycznia potwierdzenie praw dla Krakowa⁷³. 24 stycznia 1588 r. Zygmunt III nobilitował Jana Łazarzowica Januszowskiego (1550–1613), wydawcę, właściciela Drukarni Łazarzowej i pisarza, który otrzymał szlachectwo wraz z herbem Kłóśnik⁷⁴. Na liście świadków widnieje podpis Świętosława Orzelskiego⁷⁵. Wdzięczność Zygmunta III w czasie sejmiku koronacyjnego nie ograniczała się jedynie do nadania dóbr i urzędów. Kilku osobom monarcha zabezpieczył roczne pensje, między innymi Orzelskiemu (17 I 1588 r.): „Król w uznaniu zasług, wyznacza pensję roczną w wysokości 1500 złotych Świętosławowi Orzelskiemu, sędziemu ziemskiemu kaliskiemu. Ma być płacona z dochodów żup bydgoskich na Boże Ciało. Podaje się do szczególnej wiadomości Stanisława Grudzińskiego, kasztelana nakielskiego, starosty waleckiego, przełożonego żup bydgoskich”⁷⁶.

Świętosław Orzelski kontynuował aktywną działalność jako parlamentarzysta za panowania Zygmunta III Wazy. W rok po zakończeniu sejmiku koronacyjnego został wybrany na sejmiku przedsejmowym województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie (31 I – 3 II 1589) na posła sejmiku zwyyczajnego (pacyfikacyjnego) w Warszawie (6 III – 23 IV 1589)⁷⁷. W trakcie trwania sejmiku, 9 marca 1589 r., został zawarty traktat bytomsko-będziński. Pod traktatem podpisali się m.in. Świętosław i Jan Orzelscy⁷⁸. Pod koniec sejmiku, 18 kwietnia 1589 r., Zygmunt III nadał Świętosławowi Orzelskiemu grodowe starostwo radziejowskie w uznaniu jego zasług z okresu koronacji pierwszego Wazy na tronie polskim⁷⁹.

Świętosław Orzelski posłował również na drugi sejm zwołany przez Zygmunta III w Warszawie (8 III – 21 IV 1590)⁸⁰. Na tym sejmie partia Jana Zamoyskiego, kanclerza wielkiego koronnego, osiągnęła szczyt swoich wpły-

⁷² *Volumina legum*, t. 2, s. 250.

⁷³ *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa 1507–1795*, t. 2: 1587–1696, wyd. F. Piekosiński, S. Krzyżanowski, Kraków 1890–1909, s. 5.

⁷⁴ A. Kawecka-Gryczowa, *Januszowski Jan Łazarzowic*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 599.

⁷⁵ *Sumariusz Metryki Koronnej*, seria nowa, t. 3, red. W. Krawczuk, Kraków 2004, s. 38; zob. też J. Michta, *Nobilitacja Jana Januszowskiego*, [w:] *Nobilitacje i indygenaty Rzeczypospolitej 1434–1794*, Kielce 1991, z. 3; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 299; *Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec. Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w.*, oprac. B. Trelińska, Lublin, s. 211.

⁷⁶ *Sumariusz Metryki Koronnej...*, s. 27.

⁷⁷ *Instrukcja dana posłom sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 31 stycznia – 3 lutego 1589 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 80. Zob. też M.A. Pieńkowski, *op. cit.*, s. 336.

⁷⁸ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 311.

⁷⁹ *Urzednicy wielkopolscy...*, s. 74, 221; M.A. Pieńkowski, *op. cit.*, s. 411.

⁸⁰ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 325; *Instrukcja dana posłom sejmowym sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 8 lutego 1590 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 91.

wów, przeprowadzając 12 kwietnia uchwałę o wykluczeniu domu habsburskiego od panowania w Rzeczypospolitej oraz uzyskała podatek pogłówny na wojnę z Turcją. Po zakończeniu sejmku zwolennicy arcyksięcia Maksymiliana przystąpili do kontraktacji. Luteranin Stanisław Górka, wojewoda poznański, ze Stanisławem Karnkowskim, arcybiskupem gnieźnieńskim, doprowadzili do odbycia 10 sierpnia nielegalnego zjazdu w Kole, na którym zapadły postanowienia wyraźnie antykanclerskie i regalistyczne. Wprawdzie spotkały się one z akceptacją znacznej części szlachty wielkopolskiej, nie zabrakło jednak wśród Wielkopolan zwolenników orientacji antyhabsburskiej skupionych wokół Andrzeja Opalińskiego, marszałka wielkiego koronnego, i Świętosława Orzelskiego⁸¹. Na sejmiku deputackim i relacyjnym, który odbył się w Środzie 10 września 1590 r., Orzelski wygłosił obszerną mowę, którą wydrukował u Jana Wolraba w październiku tego roku⁸². Zaniepokojony tumultami antyróżnowierczymi, tolerowanymi przez władzę, poruszył sprawę zagwarantowania uchwał konfederacji warszawskiej.

Należy zaznaczyć, że na kolejnym sejmie zwyczajnym w Warszawie (2 XII 1590 – 15 I 1591) zabrakło Orzelskiego wśród posłów województw poznańskiego i kaliskiego⁸³. Jednak sejmik przedsejmowy tych województw, zwołany w Środzie 4 sierpnia 1592 r., ponownie wybrał Orzelskiego na posła na sejm zwyczajny (inkwizycyjny) w Warszawie (7 IX – 19 X 1592)⁸⁴. Na tym sejmie, ale również wcześniej, zarysowała się zmiana w stosunku Orzelskiego do Zygmunta III, przejawiająca się przejściem do opozycji, z zachowaniem stanowiska umiarkowanego⁸⁵. Podczas wystąpień w izbie poselskiej Orzelski bronił jednak autorytetu i tronu Zygmunta III⁸⁶.

Aktywność i postawę Orzelskiego podczas prac tego sejmku przedstawił w sposób syntetyczny Janusz Byliński. Z przygotowanego przez autora zestawienia wynika, że „23 września [Orzelski – W.K.] wniósł na forum izby poselskiej «podanie o inkwizycji», ostro ganił zjazdy, zarzucał opozycji, że nie wystąpiła z projektem inkwizycji na poprzednim sejmie; głosił zasadę,

⁸¹ E. Opaliński, *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III*, Poznań 1981, s. 127; L. Jarminiński, *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992, s. 36; W. Sławiński, *Toruński synod generalny 1595 roku. Z dziejów polskiego protestantyzmu w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 2002, s. 96.

⁸² *Mowa Świętosława Orzelskiego, starosty radziejowskiego, na sejmiku deputackim i relacyjnym województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 10 września 1590 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 117–133; zob. też *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XI, s. 81–109 (W. Spasowicz podał błędną datę – 13 IX 1590 r. Sejmik deputacki relacyjny województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie trwał tylko jeden dzień – 10 IX 1590 r.).

⁸³ Zob. *Postowie ziemscy koronni...*, s. 331.

⁸⁴ *Instrukcja dana posłom sejmowym z sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 4 sierpnia 1592 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 157–162.

⁸⁵ H. Barycz, *op. cit.*, s. 307.

⁸⁶ W. Sławiński, *op. cit.*, s. 96.

iż inkwizycja może odbyć się «*rigore* propozycji królewskiej», a nie na mocy zjazdu jędrzejowskiego; łagodził stanowisko posłów krakowskich, którzy chcieli rozpocząć inkwizycję jeszcze przed wysłuchaniem wotów senatorskich; 10 października wystąpił w obronie godności królewskiej; sądził, że sejm powinien uchwalić konstytucję zakazującą samowolnych zjazdów, z wyjątkiem sytuacji, gdyby sejm nie mógł być zwołany; oświadczył, że w sprawie inkwizycji należy przestrzegać «*dignitatem* JKMci»; celem jego projektu było nie dopuścić do sądu nad królem i uchronić państwo od niebezpiecznych konsekwencji nowego bezkrólewia; 19 października z kanclerzem litewskim «perorował» o konfederacji, wystąpił w obronie gwałconej konfederacji warszawskiej i domagał się w imieniu posłów ukarania sprawców zburzenia zborów w Wilnie i Krakowie; z 19 na 20 października, o godz. 3 w nocy, żegnał króla w imieniu izby poselskiej długą oracją⁸⁷. W swoim wystąpieniu Świętosław Orzelski zawarł istotne treści odnoszące się do aktu konfederacji warszawskiej: „Wielkać to rzecz wolność ziemską albo *politicam*, około elekcyi króla ziemskiego i doczesnego tracić, ale to większa wespół z tą wolność obierania króla wszech królów, Pana wiecznego nieba i ziemie, także swobodnego sumienia klejnotu u każdego dobrego człowieka przedniejszego, nie mieć. Nie dopiero różność religii w Polsce urosła. Nie wspominając greckiej, która jest chrześcijańska, pogańska i żydowska z dawna tu się zachowała; lecz i już od religii Rzymskiej Katolickiej różna od wielu wieków ma miejsce”⁸⁸. Na tym sejmie polemicy protestancy wraz ze Świętosławem Orzelskim uważali, że jakiegokolwiek ograniczenie prawa do wolności jest niezgodne z dotychczasowymi przywilejami szlacheczkimi⁸⁹. Należy dodać, że Orzelski stanął na czele grupy sejmowej złożonej z Wielkopolan, dążąc do uchronienia państwa od wstrząsów, które groziły wojną domową i nową elekcją⁹⁰. W swoich wystąpieniach sejmowych wykazywał się doskonałą znajomością prawa polskiego i historii, zachowując niezależność w działaniu w izbie poselskiej, o czym może świadczyć jego postawa wyrażona w mowie pożegnalnej skierowanej do Zygmunta III⁹¹.

Świętosław Orzelski nie uczestniczył w sejmie zwyczajnym w Warszawie (4 V – 15 VI 1593)⁹². Jednak na mocy uchwały sejmiku posejmowego

⁸⁷ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 340.

⁸⁸ *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XIII, s. 123.

⁸⁹ M. Korolko (*op. cit.*, s. 119, 146) skonstatował, że „gdy zawiodły w obronie tolerancji argumenty oparte na pozainstytucjonalnej egzegezie biblijnej, sięgano po metodę w ówczesnej Polsce najbardziej skuteczną: zaliczano konfederację warszawską w poczet «klejnotów» szlacheckich, przy czym dowodzono, że jest to największy, a zarazem podstawowy przywilej szlachecki – «klejnot swobodnego sumienia» (Ś. Orzelski)”.

⁹⁰ H. Barycz, *op. cit.*, s. 307.

⁹¹ *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XIII, s. 121–126; por. K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmów inkwizycyjnych (1589–1592)*, Kraków 1939, s. 385–386.

⁹² *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 348.

województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 20 lipca 1593 r. wszedł w skład delegacji tego sejmiku żegnającej 13 sierpnia w Malborku Zygmunta III odjeżdżającego do Szwecji⁹³. Spośród dziewięciu posłów wysłanych do Malborka (Hieronim Gostomski, Andrzej Czarnkowski, Adam Czarnkowski, Świętosław Orzelski, Jan Orzelski, Andrzej Grodziecki, Krzysztof Przyjemski, Stanisław Zaremba, Janusz Grzymułtowski) do wygłoszenia mowy do króla wyznaczono Świętosława Orzelskiego⁹⁴. W swej oracji przedstawił on między innymi negatywne stanowisko sejmiku średzkiego z powodu wydania konstytucji sejmowych po zamknięciu ostatniego sejmiku i przyznania im tymczasowej ważności, wysunął też drażliwy punkt przyłączenia Estonii do Rzeczypospolitej⁹⁵. We wrześniu 1593 r. na sejmiku deputackim w Środzie przedstawiono odpowiedź Zygmunta III na poselstwo z lipcowego sejmiku, datowaną z Gdańska 25 sierpnia 1593 r.⁹⁶.

Na sejmiku nadzwyczajnym województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 1 października 1594 r. pełnił funkcję marszałka⁹⁷. Wygłosił wówczas mowę pełną obaw o przyszłość Rzeczypospolitej⁹⁸, a w mowach wygłoszonych na sejmikach 10 stycznia 1595 r. i 19 lutego 1596 r. wykazywał szkodliwość udziału Rzeczypospolitej w lidze antytureckiej⁹⁹.

Na sejmie zwyczajnym w Krakowie (6 II – 21 III 1595) Świętosław Orzelski był kandydatem do łaski marszałkowskiej, jednak na marszałka izby poselskiej wybrano posła województwa sieradzkiego Stanisława Sasina Karśnickiego, sędziego ziemskiego sieradzkiego¹⁰⁰. W trakcie obrad sejmowych Orzelski żądał wykonania postanowień konfederacji warszawskiej o pokoju religijnym, wygłaszając 11 marca 1595 r. przemówienie do Zygmunta III w sprawie przepisów wykonawczych do niej¹⁰¹. Był autorem protestacji zgłoszonej na tym sejmie 21 marca przez Piotra Gorajskiego, wyrażającej niezadowolenie różnowierców z odrzucenia przez sejm ich żądań – uchwa-

⁹³ *Uchwała sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 20 lipca 1593 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 173–176.

⁹⁴ *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XIV, s. 127–133.

⁹⁵ H. Barycz, *op. cit.*, s. 308.

⁹⁶ *Odpowiedź króla na poselstwo z sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 20 lipca 1593 r., przysłana na sejmik deputacji tychże województw w Środzie we wrześniu, a dat. z Gdańska 25 sierpnia 1593 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 176–178.

⁹⁷ *Uchwała sejmiku nadzwyczajnego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 1 października 1594 r.*, [w:] *ibidem*, s. 179–181.

⁹⁸ *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XVI, s. 137–143. Mowę Orzelskiego szeroko omówił L. Jarmański (*op. cit.*, s. 68–69).

⁹⁹ *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XVII, s. 144–152, nr XXIV, s. 183–191.

¹⁰⁰ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 361. Przebieg wyboru marszałka izby poselskiej przedstawił L. Jarmański (*op. cit.*, s. 87). Zob. też W. Sławiński, *op. cit.*, s. 113.

¹⁰¹ *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XVIII, s. 153–163.

lenia aktów wykonawczych do konfederacji warszawskiej¹⁰². Świętosław Orzelski popierał starania wysłanników Gdańska, Torunia i Elbląga o posłuchanie w sejmie w sprawie konfliktu o kościoły parafialne w miastach pruskich przejmowane przez kler katolicki¹⁰³.

Jako jeden z seniorów wyznania augsburskiego Świętosław Orzelski należał wówczas do czołowych przywódców walki o tolerancję religijną. Wziął udział w synodzie generalnym w Toruniu, trwającym od 21 do 26 sierpnia 1595 r. Synod ten był niezwykle doniosłym wydarzeniem w dziejach protestantyzmu polskiego. Przebieg tego zgromadzenia, doktrynalne spory prowadzone na jego forum, jak również aktywność Orzelskiego zostały w miarę dogłębnie opracowane, między innymi przez Janusza Bylińskiego¹⁰⁴, Leszka Jarmańskiego¹⁰⁵ i Wojciecha Sławińskiego¹⁰⁶.

Po raz ostatni w roli posła Świętosław Orzelski wystąpił na sejmie zyczajnym w Warszawie w 1596 r., trwającym od 26 marca do 13 kwietnia¹⁰⁷. Wcześniej, bo 19 lutego 1596 r., wziął udział w sejmiku przedsejmowym województw poznańskiego i kaliskiego, gdzie wygłosił mowę o szkodliwości udziału Rzeczypospolitej w lidze antytureckiej¹⁰⁸. W czasie swej ostatniej kadencji poselskiej wykazał się dużą aktywnością. Wystąpił z wnioskiem o oddalenie obcych doradców Zygmunta III i wzmocnienie powagi senatu. Nie ufał Habsburgom oraz deklaracjom składanym przez wysłanników papieża Klemensa VIII¹⁰⁹. Nie wyraził zgody na uchwalenie nowych podatków. Na zakończenie sejmu wniósł protestację w sprawie niezadowolonych a zgłoszonych wniosków, m.in. nieuchwalenia aktów wykonawczych do konfederacji warszawskiej¹¹⁰. Z powodu niedyspozycji zdrowotnej Świętosława Orzelskiego 7 maja w jego imieniu odczytał tę protestację Marcin Brodowski, poseł z sejmiku średzkiego.

Ostatnie wystąpienie publiczne Świętosława Orzelskiego miało miejsce 8 i 10 stycznia 1597 r. na sejmiku przedsejmowym województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie, gdzie wygłosił dwie mowy¹¹¹. Zdaniem Henryka Barycza „był to testament polityczny ustępującego z widow-

¹⁰² *Ibidem*, nr XIX, s. 164–166.

¹⁰³ L. Jarmański, *op. cit.*, s. 75, 98–100; W. Sławiński, *op. cit.*, s. 114.

¹⁰⁴ J. Byliński, *Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III*, Wrocław 1994, s. 24–36.

¹⁰⁵ L. Jarmański, *op. cit.*, s. 106–126.

¹⁰⁶ W. Sławiński, *op. cit.*, s. 110–294; *idem*, *Spory doktrynalne na toruńskim synodzie generalnym 1595 r.*, „Czasy Nowożytne” 1997, t. 2, s. 27–45.

¹⁰⁷ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 367.

¹⁰⁸ *Mowy i pisma w sprawach publicznych Świętosława Orzelskiego*, nr XXIV, s. 183–191.

¹⁰⁹ *Ibidem*, nr XXV, s. 192–199.

¹¹⁰ *Ibidem*, nr XXVII, s. 204–206.

¹¹¹ *Ibidem*, nr XXVII, s. 204–206, XXIX, s. 214–220.

ni parlamentarzysty”¹¹². Na tymże sejmiku pojawiły się zarzuty przeciw Orzelskiemu w związku z jego legacją do Zygmunta III oraz osobistym wzbogaceniem się, mające charakter pomówień. Henryk Barycz zakłada, że „ta gorzka przygoda skłoniła Orzelskiego do zebrania swych mów publicznych od zarania kariery poselskiej aż po lata ostatnie z myślą ich publikacji jako dokumentu swych trudów i starań o dobro Rzeczypospolitej; z lat wcześniejszych zdołał zgromadzić ich niewiele, za to z ostatniego dziesięciolecia 1587–97 zebrał ich niemal komplet. Do wydania ich wszakże nie doszło”¹¹³. Dodajmy, że Świętosław Orzelski posłował na piętnaście sejmów, brał również aktywny udział w sejmikach średzkich.

3. Świętosław Orzelski jako historyk, autor *Acta interregni post obitum nimirum Sigismundi Augusti*

Świętosław Orzelski najważniejsze swoje dzieło historyczne – *Acta interregni post obitum nimirum Sigismundi Augusti* – napisał w latach 1574–1576, kiedy miał 25–27 lat. W ciągu swojego życia nie oddał jednak tego dzieła do druku, co więcej, ukrywał je starannie przed współczesnymi¹¹⁴, nie wiedział o nim nawet jego brat Jan, kronikarz rodu¹¹⁵. Dzieło to przez wiele wieków pozostawało w rękopisie. Edward Kuntze (1880–1950), historyk i bibliotekoznawca, dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej¹¹⁶, zastanawiał się, dlaczego Orzelski ukrywał swoje dzieło, które znamy aż z 18 rękopisów z końca XVI lub z początku XVII w.¹¹⁷ Według tego badacza pracę Orzelskiego znano w pewnych kręgach, czytano i ceniono¹¹⁸. Jan Daniel Janocki (1720–1786), bibliograf, bibliotekarz i sekretarz Józefa Andrzeja Żałuskiego¹¹⁹, jako pierwszy – zdaniem Kuntzego – „rzucił domysł, że Orzelski nie mógł wydać *Bezkrólewia*, jak długo istniały rody, których członków on napiętnował”¹²⁰. Historyk literatury Michał Wiszniewski (1794–1865)¹²¹

¹¹² H. Barycz, *op. cit.*, s. 308.

¹¹³ *Ibidem*, s. 308–309.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 309.

¹¹⁵ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 65–66.

¹¹⁶ S. Sierotwiński, *Kuntze Edward*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 200–201.

¹¹⁷ Rękopisy te (często kopie) zostały skategoryzowane i omówione przez E. Kuntzego (*op. cit.*, s. XXX–XL).

¹¹⁸ *Ibidem*, s. V.

¹¹⁹ B.S. Kupś, *Janocki Jan Daniel Andrzej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 550–552.

¹²⁰ Cyt. za: E. Kuntze, *op. cit.*, s. V.

¹²¹ J. Dybiec, *Michał Wiszniewski. Życie i twórczość*, Wrocław 1970.

przyjął tę hipotezę i stwierdził, że dzieło Orzelskiego „do liczby tajnych pamiętników zaliczone być może”¹²². Z kolei historyk Seweryn Gołębiowski (1820–1854) stwierdził, że Orzelski „Pamiętniki napisał ze szczerością i z dobrą wiarą: każdego nazwał po imieniu, Piotra Piotrem, a łotra łotrem; dlatego niektórzy ze współczesnych dotknięci osobiście, i ich potomkowie, starali się żeby je zniszczyć albo zatrzymać w ukryciu”¹²³. Według Włodzimierza Spasowicza (1829–1906), prawnika, publicysty, krytyka i historyka literatury¹²⁴, wydawcy *Bezkrólewia ksiąg ośmioro...* w języku polskim, argumentacja wysuwana przez jego poprzedników co do ukrywania rękopisu przez autora była mało prawdopodobna. Spasowicz uznał, że Orzelski zachował swą pracę w ukryciu, nie chcąc się narażać różnym osobom, takim jak na przykład Jan Zamoyski¹²⁵. Leopold Hubert (1832–1884), archiwista, bibliotekarz i historyk¹²⁶, w artykule recenzyjnym poświęconym edycji dzieła Orzelskiego przygotowanej przez Spasowicza stwierdził, że „Janocki, Wiszniewski, Gołębiowski słusznie kładą jako przyczynę nieogłoszenia dawniej drukiem tej historii, ostre pióro Orzelskiego, który wytykając liczne nadużycia, gwałty lub szkodliwe dla kraju zabiegi magnackich familij, ostro uderza na Mniszchów, Uchańskich, Zamoyskiego i ich pokrewnych lub stronników, choć z ostatnim pogodził się później”¹²⁷. Z kolei Franciszek Ksawery Liske (1838–1891), historyk, ocenił, że „kronika Orzelskiego [...] jest jednym z najważniejszych źródeł do dziejów naszych po śmierci Zygmunta Augusta, zajmuje się ona przede wszystkim bezkrólewem po zgonie ostatniego Jagiellona, a zatem epoką pełną życia, zaburzeń, budzących się nowych myśli, różnych zachcianek, intryg dyplomatycznych i frymarzeń poselstw zagranicznych”¹²⁸.

Po czterdziestu sześciu latach od wydania dzieła Orzelskiego przez Spasowicza Aleksander Hirschberg (1847–1907), bibliotekarz i historyk¹²⁹, odniósł się do tej edycji, zwracając jednocześnie uwagę na potrzebę wydania oryginału, którą uzasadniał w następujący sposób: „Jednym

¹²² Cyt. za: E. Kuntze, *op. cit.*, s. V.

¹²³ S. Gołębiowski, *Świętosław Orzelski*, „Biblioteka Warszawska” 1854, t. 2, s. 64.

¹²⁴ J. Bardach, *Spasowicz Włodzimierz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 41/1, Warszawa–Kraków 2002, s. 45–53.

¹²⁵ W. Spasowicz, *Wiadomość o Świętosławie Orzelskim...*, s. 26.

¹²⁶ P. Bańkowski, *Hubert Leopold*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 79–80.

¹²⁷ L. Hubert, [rec.:] *Dziejopisowie krajowi. Świętosława z Bożejowic Orzelskiego Dzieje Polski. Tomów trzy i tom jeden wstępny*, Petersburg i Mohilew 1856–1858, „Biblioteka Warszawska” 1859, t. 1 (nowej serii t. 5), s. 781–782.

¹²⁸ F.K. Liske, *Studia z dziejów wieku XVI*, Poznań 1867, s. 280–281.

¹²⁹ K. Lewicki, *Hirschberg Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 527–528.

z [...] zapomnianych historyków polskich, którzy dotąd na próżno oczekują wydania swoich pism, jest Świętosław Orzelski. Jak wiadomo, pamiętnik jego jest źródłem pierwszorzędnej wagi, autor bowiem *Bezkrólewia* (1572–1576) nie tylko obdarzony był niezwykle bystrością umysłu i prawością charakteru, ale nadto, biorąc nader żywy udział w wypadkach współczesnych, o wszystkim bardzo dokładnie miewał informacje. Toteż dzieło jego odznacza się takim bogactwem treści, iż pod tym względem niezmiernie przewyższa wszystkich historyków współczesnych. Wszelkie szczegóły zaś, przezeń podane, tym bardziej zasługują na zaufanie, że Orzelski pamiętnik swój napisał niewątpliwie na podstawie współcześnie prowadzonego dziurysza, który później tylko dopełnił i uporządkował. Takie to cenne źródło znane jest dotąd tylko z przekładu polskiego. Wprawdzie najmniejszej nie może ulegać wątpliwości, że w tym wypadku tłumacz umiejętnie i bardzo starannie wywiązał się ze swojego zadania i że miłośnikom dziejów ojczystrych niemała w ten sposób oddał przysługę, ale czyż dla badaczy naz serio brak oryginału może zastąpić przekład choćby najlepszy? Dla bliższego poznania więc tak ważnych wypadków, które rozgrywały się w Polsce po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów, nader pożądanym byłoby ogłoszenie oryginalnego tekstu *Bezkrólewia*¹³⁰.

Najpełniejszej i rzeczowej oceny wartości dzieła *Bezkrólewia ksiąg ósmioro...* dokonał Edward Kuntze w *Przedmowie* do wydanej przez siebie w 1917 r. w języku łacińskim pracy Orzelskiego¹³¹. Autor podkreślił bezstronność Orzelskiego w prezentacji wydarzeń i głównych postaci życia politycznego w drugiej połowie XVI w. Opinię Kuntzego z początku XX w. potwierdzają współcześni historycy, przeciwstawiając dziełu Orzelskiego prace Reinholda Heidensteina¹³², które uznają za mniej wiarygodne i z tego powodu ostrożnie korzystają z zawartych w nich treści, zwłaszcza poświęconych Stefanowi Batoremu i Janowi Zamoyskiemu¹³³. Ewa Dubas-Urwanowicz stwierdziła, że „okres bezkrólewia [po śmierci Zygmunta Augusta – W.K.] to okres wyjątkowej aktywności politycznej społeczeństwa szlacheckiego. W dziełach pisanych przez Świętosława Orzelskiego, Reinolda Heidensteina i Jana Dymitra Solikowskiego odbija się owa epoka w sposób niezwykle barwny. Nic dziwnego, wszak są oni ludźmi »złote-

¹³⁰ A. Hirschberg, *W sprawie pamiętnika Świętosława Orzelskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 84.

¹³¹ E. Kuntze, *op. cit.*, s. V–XLIII.

¹³² R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Ksiąg XII*, przeł. M. Gliszczyński, oprac. i wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2015; idem, *Pamiętniki wojny moskiewskiej w 6 księgach*, oprac. i wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2017.

¹³³ E. Dubas-Urwanowicz, *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Warszawa 2013, s. 12; eadem, *Mężowie stanu, awanturnicy czy zdrajcy? Dzieje rodu Zborowskich w XVI wieku*, Warszawa 2018, s. 15.

go wieku«, wszechstronnie wykształconymi, szeroko patrzącymi na świat. Wiarygodność ich relacji jest tym większa, iż byli oni świadkami opisywanych wydarzeń, a dystans, jaki dzielił okres opisywany od czasu pisania nie zubożył ich spojrzenia”¹³⁴.

Krytycznie natomiast odniósł się Kuntze do XIX-wiecznej edycji dzieła Orzelskiego w języku polskim przygotowanej przez Włodzimierza Spasowicza, stwierdzając, że pod względem merytorycznym i edytorskim zawiera ona liczne błędy. Zdaniem Kuntzego w wielu miejscach opracowania Spasowicz dokonał przekładu w sposób dowolny, ponadto pominął niektóre fragmenty tekstu; w wielu przypadkach błędnie odczytał nazwiska osób lub ich tytuły, jak również nazwy miejscowości¹³⁵.

4. Rodzina, majątek, śmierć

Świętosław Orzelski założył rodzinę w 1574 lub w 1575 r. Jego pierwszą żoną była Barbara, córka Mikołaja Dąbrowskiego, która zmarła po 1579 r. Z pierwszego małżeństwa miał dwóch synów: Stefana (zm. po 1582) i Świętosława oraz córkę Annę¹³⁶. Drugi syn Świętosław studiował na uniwersytecie w Lipsku (1593), a w 1596 r. w akademii w Strasburgu, po czym w tym samym roku wyjechał na studia do Rzymu. Świętosław był żonaty z Justyną Lubieńską, która zmarła po 1617 r.¹³⁷ Z kolei córka Anna w 1595 r. wyszła za Mikołaja Brudzińskiego (Brudzińskiego), a zmarła przed 1625 r.¹³⁸

Drugi raz Świętosław Orzelski ożenił się w 1582 lub 1583 r. z Katarzyną, córką Mikołaja Russockiego, łowczego sieradzkiego, która zmarła po 1630 r. Z drugiego małżeństwa Orzelski miał dwóch synów: Zygmunta i Marcina oraz dwie córki: Katarzynę i Barbarę. Zygmunt był żonaty z Agnieszką Puczkówną, zmarł w 1612/1617 r. Marcin był żonaty z Małgorzatą Krzywosądzką, zmarł przed 1621 r. Córka Katarzyna była najpierw żoną Stanisława Splawskiego (przed 1609), a przed 1615 r. Łukasza Sierakowskiego, zmarła po 1616 r.¹³⁹ Druga córka, Barbara, wstąpiła do benedyktynek w Chełmie¹⁴⁰.

¹³⁴ *Eadem*, *Partykularne czy uniwersalne postrzeganie polityki i kultury w pierwszych bezkrólestwach? Świętosław Orzelski, Reinold Heidenstein, Jan Dymitr Solikowski*, [w:] *Uniwersalizm i regionalizm w kronikarstwie Europy Środkowo-Wschodniej. Średniowiecze – początki czasów nowożytnych*, red. U. Borkowska OSU, Lublin 1996, s. 246.

¹³⁵ E. Kuntze, *op. cit.*, s. XXVIII.

¹³⁶ TD, Monografie, Orzelscy h. Drya, tab. 4, mps BK 13837, s. 339.

¹³⁷ *Ibidem*; H. Barycz, *op. cit.*, s. 309.

¹³⁸ TD, Monografie, Orzelscy h. Drya, tab. 4, mps BK 13837, s. 339.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Barbara Orzelska (zm. jeszcze podczas renowacji 1 X 1619 r.), benedyktyнка w Chełmie, początek nowicjatu 11 XI 1603 r., profesja – 21 XII 1605 r., konsekracja – 23 IX 1607 r., 30 VI

Świętosław Orzelski nie odziedziczył dużego majątku. Należała do niego Dąbrowa w powiecie kcyńskim, następnie z działów braterskich dostały mu się w 1574 r. wsie: Czarnom, Rościmino (Rościmin), Zuńsko i Dziektarnia w powiecie nakielskim. Na połowie przypadających z działów braterskich dóbr w 1574 r. oprowił posag 5000 zł żonie Barbarze. Stanisławowi Latałskiemu, staroście inowrocławskiemu i człuchowskiemu, dziedzicowi miasta Rynarzewa, sprzedał Orzelski w 1574 r. staw zwany Hammerem. Rościmino i połowę Dziektarni w 1576 r. wydzierżawił na trzy lata za 1500 talarów Janowi Korytkowskiemu. Żeniąc się w 1582 lub 1583 r. z Katarzyną Russocką, na krótko przed ślubem, 22 sierpnia, uzyskał od opiekunów zapis 4500 zł posagu i 500 zł wyprawy. Od swego brata Andrzeja wydzierżawił w 1583 r. za 3100 zł połowę Dziektarni. Zasoby majątkowe Orzelskiego znacznie się zwiększyły po uzyskaniu przez niego od Zygmunta III Wazy 17 stycznia 1588 r. dożywotniego rocznego uposażenia w wysokości 1500 zł z dochodów z żup bydgoskich, a następnie 18 kwietnia 1589 r. starostwa radziejowskiego. W 1595 r. Orzelski od brata Andrzeja wykupił gniazdo rodzinne Orle z pustką Białowieże i z młynem wodnym koło Wyrzy¹⁴¹.

Świętosław Orzelski zmarł w marcu lub w lutym 1598 r., mając 49 lat¹⁴². Zaczął niedomagać już w 1595 r. Przyczyną pogarszającego się stanu zdrowia Orzelskiego był prowadzony przez niego tryb życia, nie stronił on bowiem od biesiad i pijatyk. Był osobą popędliwą i porywczą, ale umiał też zdobyć się na umiar¹⁴³. Zdaniem brata, Jana, ten tryb życia Świętosława był jedną z przyczyn jego śmierci. W *Rocznikach domu Orzelskich...* Jan odnotował: „Śmierć go zaskoczyła, gdy dzielnego swego zdrowia trudami, czuwaniem i pijatykami nadwątląc nie przestawał. Mąż to godzien pamięci w Rzeczypospolitej; a zaiste byłby daleko znakomitszym, gdyby umysł swój hojnie od natury uposażony, zamiast mu pobłażać, hamował; skory bowiem będąc do gniewu, wiele sposobności wyniesienia się zniweczył”¹⁴⁴.

5. Podsumowanie

Przedstawiciele rodziny Orzelskich w latach 1573–1652 byli wielokrotnie posłami na sejmy Rzeczypospolitej, wybieranymi na odbywających się

1609 r. została posłana do Poznania jako kantorka, potem mistrzyni świeckich; z jej rąk porwana uczennicę. W 1618 r. rozpoczęła renowację. M. Borkowska, *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1: *Polska Zachodnia i Północna*, Warszawa 2004, s. 236. W. Dworzaczek (TD, Monografie, Orzelscy h. Drya, tab. 4, mps BK 13837, s. 339) błędnie podał, że Barbara Orzelska w 1605 r. była zakonnicą u benedyktynek w Toruniu.

¹⁴¹ TD, Monografie, Orzelscy h. Drya; H. Barycz, *op. cit.*, s. 307.

¹⁴² *Urzednicy wielkopolscy...*, s. 221; H. Barycz, *op. cit.*, s. 309.

¹⁴³ Por. H. Barycz, *op. cit.*, s. 309.

¹⁴⁴ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 66.

zgromadzeniach sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie (dziś Środa Wielkopolska). Byli oni nie tylko reprezentantami sejmiku ziemskiego w Środzie i wykonawcami jego woli, ale zasiadając w izbie poselskiej, stawali się częścią najważniejszej instytucji ustrojowej Rzeczypospolitej szlacheckiej – Sejmu. Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego miał prawo wysyłać na sejm dwunastu posłów, po sześciu z każdego województwa. Jedynie podczas sejmów elekcyjnych liczebność poselskiej reprezentacji ulegała zmianie¹⁴⁵.

Spośród wielkopolskich przedstawicieli w izbie poselskiej bardzo niewielka była grupa wielokrotnych posłów. Przedstawiciele rodziny Orzelskich należeli do rekordzistów. Świętosław Orzelski w latach 1573–1596 posłował ze Środy aż 15 razy, na 19 zwołanych w tym czasie sejmów. Z kolei Jan Orzelski (1551–1617), brat Świętosława, w latach 1585–1603 posłował 6 razy, na 15 zwołanych w tym czasie sejmów. W 1601 r. Jan Orzelski, będąc już senatorem – kasztelanem rogozińskim, wziął udział w obradach sejmiku zwyczajnego w Warszawie, ale na tym sejmie występował jako poseł i zasiadał w izbie poselskiej. Z kolei na sejmiku przedsejmowym w Środzie 30 grudnia 1602 r. wybrano Jana Orzelskiego po raz drugi na posła na sejm zwyczajny w Krakowie, pomimo że w tym czasie jako kasztelan rogoziński pełnił z urzędu funkcję senatora¹⁴⁶. Jednak rekordzistą w posłowaniu na sejmy Rzeczypospolitej w rodzinie Orzelskich był Łukasz (zm. przed 30 XII 1659), cześnik, a następnie pisarz kaliski, syn Mikołaja (zm. 1615/1616) i Anny Sulisławskiej, córki Piotra i Katarzyny Korycińskiej. Pradziadkiem Łukasza był Mikołaj (1489–1563), a dziadkiem Mikołaj (ok. 1545–1605), podczaszy kaliski (1580–1603), brat Jana i Świętosława¹⁴⁷. W latach 1624–1652 Łukasz Orzelski był posłem kaliskim na 26 sejmach (wraz z sejmami elekcyjnymi) na 34 sejmy zwołane w tym czasie¹⁴⁸. Dla porównania należy podać przykład Adama Swinarskiego, cześnika kaliskiego, który w latach 1613–1626 posłował ze Środy aż 8 razy na 13 zwołanych w tym czasie sejmów. Jak podaje Michał Zwierzykowski, kariery poselskie reprezentantów województw poznańskiego i kaliskiego doby saskiej wyglądały już znacznie skromniej, sięgając zaledwie w jednym przypadku maksymalnie liczby pięciu posłowań¹⁴⁹.

¹⁴⁵ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010, s. 27.

¹⁴⁶ Por. W. Kaczorowski, *Wstęp*, [w:] *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 13–14.

¹⁴⁷ TD, Monografie, Orzelscy h. Drya, tab. 2, mps BK 13837, s. 337; W. Dworzaczek, *Orzelski Łukasz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 303–304.

¹⁴⁸ Zob. *Diariusz sejmiku elekcyjnego 1648 roku*, oprac. i wstęp J.S. Dąbrowski, Kraków 2013, s. 65.

¹⁴⁹ Zob. M. Zwierzykowski, *op. cit.*, s. 51.

* * *

Włodzimierz Spasowicz przygotował w petersburskim wydawnictwie Bolesława Maurycego Wolffa (1825–1883)¹⁵⁰, w serii jego przekładów dzieł dawnych historyków polskich piszących po łacinie („Dziejopisowie Krajo-wi”) edycję *Historji polskiej od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660 przez Wawrzyńca Jana Rudawskiego, Szlachcica Polskiego, Kanonika Katedr Ołomunieckiej, Rady Jego Cesarskiej Mości i Arcyksięcia Austriackiego Leopolda Wilhelma*, przełożył z łaciny, życiorysem i objaśnieniami uzupełnił Włodzimierz Spasowicz, t. 1, 2, Petersburg i Mohylew 1855. To największe dzieło Wawrzyńca Jana Rudawskiego (1617–1674), kanonika warmińskiego i ołomunieckiego (*Historiarum Poloniae ab excessu Vladislai IV ad pacem Olivensem libri IX seu Annales regnante Ioanne Casimiro Polonia-rum Sueciaeque Rege, ab anno MDCXLVIII usque ad annum MDCLX*), zachowane w dwóch rękopiśmiennych egzemplarzach, z kodeksu przechowywanego w Bibliotece Załuskich wydał w Lipsku w 1755 r. Wawrzyniec Mitzler de Kolof (1711–1788), wydawca, pisarz, drukarz, księgarz, muzykolog, lekarz, który też dopisał dalsze dzieje Polski do 1668 r.¹⁵¹ Dopiero sto lat później polski przekład dzieła Rudawskiego wprowadził do obiegu naukowego Spasowicz.

Następnie ten niestrudzony prawnik wydał dzieło Świętosława Orzelskiego. Pełny tytuł tego wydania brzmi: *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576. Skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego, starostę radziejowskiego*. Przełożył z rękopisów Cesarskiej Publicznej Biblioteki, życiorysem i przypisami uzupełnił Włodzimierz Spasowicz, nakładem i drukiem Bolesława Maurycego Wolffa, t. 1–3, Petersburg i Mohylew 1856–1858. Tom wstępny, zawierający życiorys Orzelskiego oraz jego *Mowy i pisma w sprawach publicznych*, wydany został na końcu – w 1858 r.

Należy jeszcze dodać, że Włodzimierz Spasowicz wydał dzieło Reinholda Heidensteina (1553–1620), historyka i sekretarza królewskiego, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt nad Menem 1672, w przekładzie polskim dokonany przez Michała Gliszczyńskiego (1814–1874), filozofa i literata¹⁵². Pełny tytuł tego wydania brzmi: Reinhold Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku*

¹⁵⁰ A. Śnieżko, *Wolff Bolesław Maurycy*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 977.

¹⁵¹ E. Aleksandrowska, *Mitzler de Kolof Wawrzyniec*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 389–392.

¹⁵² S. Borkiewicz, G. Pianko, *Gliszczyński Michał*, [w:] *ibidem*, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 74.

1594. *Księga XII*, z łaciny przełożył Michał Gliszczyński, Petersburg 1857. W 2015 r. Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski przygotowali nową edycję z posłowiem, przypisami i bogatym serwisem ikonograficznym¹⁵³.

Obecnie trwają prace nad edycją dzieła Świętosława Orzelskiego prowadzone przez Włodzimierza Kaczorowskiego. W pierwszej kolejności wydany zostanie tom wstępny zawierający życiorys Orzelskiego, jego mowy i pisma w sprawach publicznych. Seweryn Gołębiowski w 1854 r. napisał: „W rękopisie współczesnym udzielonym mi przez K[azimierza] W[ładysława] Wójcickiego, znalazłem rozmaite mowy Świętosława Orzelskiego w języku polskim, pięknym i poprawnym, z bardzo małym domieszczeniem łaciny. Jest to ważny zabytek wymowy publicznej z epoki złotej Zygmuntońskiej, zasługujący na wydanie; tym bardziej, że niektóre z nich rzucają światło na wypadki dziejowe”¹⁵⁴. Z kolei Włodzimierz Spasowicz odnotował w *Wiadomości o Świętosławie Orzelskim*, że rękopis z mowami i pismami Orzelskiego przekazany mu został przez Kazimierza Władysława Wójcickiego (1764–1840), literata i wydawcę: „Czcigodny właściciel, z prawdziwie szczeropolską uczynnością raczył mnie, acz nieznanomemu, ten rękopis użyczyć, za co niech mi wolno będzie złożyć mu najczulsze podziękowanie. Mowy te i pisma nie tylko wielkie światło rzucają na zawód polityczny naszego dziejopisa, ale jeszcze są tak szacownym pomnikiem naszej wymowy sejmowej z końca XVI w., że postanowiłem umieścić je w całości obok *Bezkrólewia* w niniejszym wydaniu, odmieniwszy tylko staroświecką pisownię na teraźniejszą”¹⁵⁵. W 1859 r. Leopold Hubert, recenzując *Bezkrólewia...*, napisał: „opierając się na *Annales domus Orzelsciae*, wydanych przez Działyńskiego po 1854, Długoszu, Paprockim, Heidensteinie i innych, spisał pan Spasowicz w krótkości w tomie wstępnym dzieje przodków Orzelskiego, a potem życiorys historyka Świętosława Orzelskiego, oparty co do sądu na tym, co w *Bezkrólewiu* mówi o sobie. Rzecz krótko napisana i dlatego nie ze wszystkim dokładna, że Orzelski jako wierny typ i dokładny pisarz historii swej epoki, pod względem wyznania zasad, przyczyn, jakie nań oddziaływały, stanu oświaty narodu, wypadków i stosunków kraju i ducha czasu, zasługuje na głębsze i nie na tak ogólnikowe traktowanie. Kilka szczegółów z życia takiego człowieka, nie stanowi jeszcze życiorysu. Daleko więcej rzuca światła na charakter i publiczny zawód tak znakomitego męża w Rzeczypospolitej i głębokiego polityka, umieszczone we wstępnym tomie jego *Mowy i pisma w sprawach publicznych*; pochodzą one ze Zbioru Kazimierza Władysława Wójcickiego, który je użyczył wydawcy i tym dodał jeszcze większego znaczenia dziełu, jako szacowny pomnik sejmowej

¹⁵³ Zob. przyp. 116.

¹⁵⁴ S. Gołębiowski, *op. cit.*, s. 64.

¹⁵⁵ W. Spasowicz, *Wiadomość o Świętosławie Orzelskim...*, s. 23.

wymowy z XVI wieku”¹⁵⁶. Jak wynika z przeprowadzonych kwerend archiwalnych i bibliotecznych, przekazany przez Wójcickiego Spasowiczowi rękopis zaginał¹⁵⁷, występują tylko kopie niektórych mów¹⁵⁸.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 348.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957.

Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec. Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w., oprac. B. Trelińska, Lublin 2001.

Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis, t. 3, ed. A. Chmiel, Cracoviae 1904.

Annales domus Orzelsciae per Joannem Orzelski, castellanum rogoznensem, capitaneum costensem, conscripti Anno Domini MDCXI, wyd. A.T. Działyński, Posnaniae 1854.

Bezkrólewia ksiąg ośmioro, czyli dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta roku 1572 aż do roku 1576, skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego, starostę radziejowskiego, przeł. z rękopisów [...], życiorysem i przypisami uzupełnił W. Spasowicz, t. 1–3, Petersburg 1856; *Tom wstępny, zawierający życiorys Orzelskiego, mowy jego i pisma w sprawach publicznych*, Petersburg 1858.

Diariusz sejmu elekcyjnego 1648 roku, oprac. i wstęp J.S. Dąbrowski, Kraków 2013.

Diariusze sejmu koronacyjnego Zygmunta III Wazy 1587/1588 roku, oprac. I. Kanievska, Kraków 2016.

Heidenstein R., *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Ksiąg XII*, przeł. M. Gliszczyński, oprac. i wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2015.

Heidenstein R., *Pamiętniki wojny moskiewskiej w 6 księgach*, oprac. i wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2017.

Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa 1507–1795, t. 2: 1587–1696, wyd. F. Piekosiński, S. Krzyżanowski, Kraków 1890–1909.

Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane R.P. 1611, przeł. S. Budziński, [w:] *Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, t. 4, wyd. W.S. Broel-Plater, Warszawa 1859.

Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane Roku Pańskiego 1611, przeł. S. Budziński, oprac. i wyd. W. Kaczorowski, Opole 2018.

Sumariusz Metryki Koronnej, seria nowa, t. 3, red. W. Krawczuk, Kraków 2004.

Teki Dworzaczka, wersja internetowa: http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html (dostęp: 10.09.2019); Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, Monografie, Orzelscy h. DRYA, tab. 1, mps BK 13837.

Wierzbowski T., *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, t. 1: 1389–1600, Warszawa 1900, nr 334.

Volumina legum, t. 2, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859.

¹⁵⁶ L. Hubert, *op. cit.*, s. 288.

¹⁵⁷ M. Korolko, *op. cit.*, s. 150.

¹⁵⁸ Zob. Mowa nr VIII (Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 348, s. 110–112).

Opracowania

- Abdank Piotrowski T., „*Annales domus Orzelsciae*”, „Przegląd Bydgoski” 1938, t. 6, z. 2.
- Aleksandrowska E., *Mitzler de Kolof Wawrzyniec*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Bańkowski P., *Hubert Leopold*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Bardach J., *Spasowicz Włodzimierz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 41/1, Warszawa–Kraków 2002.
- Barycz H., *Orzelski Świętosław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979.
- Borkiewicz S., Pianko G., *Gliszczyński Michał*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.
- Borkowska M., *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1: *Polska Zachodnia i Północna*, Warszawa 2004.
- Byliński J., *Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III*, Wrocław 1994.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. 1: 1578–1620, oprac. H. Gmiterek, Warszawa 2017.
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.
- Dubas-Urwanowicz E., *Mężowie stanu, awanturnicy czy zdrajcy? Dzieje rodu Zborowskich w XVI wieku*, Warszawa 2018.
- Dubas-Urwanowicz E., *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Warszawa 2013.
- Dworzaczek W., *Górka Łukasz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław–Kraków 1959–1960.
- Dworzaczek W., *Orzelski Łukasz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Dybiec J., *Michał Wiszniewski. Życie i twórczość*, Wrocław 1970.
- Hirschberg A., *W sprawie pamiętnika Świętosława Orzelskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4.
- Gołębiowski S., *Świętosław Orzelski*, „Biblioteka Warszawska” 1854, t. 2.
- Hubert L., [rec.:] *Dziejopisowie krajowi. Świętosława z Bożejowic Orzelskiego Dzieje Polski. Tomów trzy i tom jeden wstępny*, Petersburg i Mohilew 1856–1858, „Biblioteka Warszawska” 1859, t. 1 (nowej serii t. 5).
- Jarmiński L., *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992.
- Jaworski R., *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny 1574 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, t. 124, nr 2.
- Kaczorowski W., *Jan Orzelski (1551–1617), parlamentarzysta i kronikarz*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2018, t. 16, z. 2.
- Kaczorowski W., *Wstęp*, [w:] *Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane Roku Pańskiego 1611*, przeł. S. Budziński, oprac. i wyd. W. Kaczorowski, Opole 2018.
- Kawecka-Gryczowa A., *Januszowski Jan Łazarzowic*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Korolko M., *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa 1974.

- Kuntze E., *Przedmowa*, [w:] *Świętosława Orzelskiego Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917.
- Kupść B.S., *Janocki Jan Daniel Andrzej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Lewicki K., *Hirschberg Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961.
- Liske F.K., *Studia z dziejów wieku XVI*, Poznań 1867.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002.
- Makiłła M., *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza, obowiązywanie, stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012.
- Michta J., *Nobilitacja Jana Januszowskiego*, [w:] *Nobilitacje i indygenaty Rzeczypospolitej 1434–1794*, Kielce 1991, z. 3.
- Mrozek Z., *Udział Patuk w życiu literackim kraju*, „Kronika Bydgoska” 1979/1980–1981, t. 8.
- Opaliński E., *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III*, Poznań 1981.
- Opaliński E., *Mniszech Jerzy*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Pelczyński M., *Orzelski Maciej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979.
- Pelczyński M., *Orzelski Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979.
- Pelczyński M., *Studia macaronica. Stanisław Orzelski na tle poezji makaronicznej w Polsce*, Poznań 1960.
- Pieńkowska A., *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010.
- Pieńkowski M.A., *Sejm koronacyjny Zygmunta III i pacyfikacyjny 1589 roku*, Warszawa 2018, praca doktorska, Archiwum Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, pod red. I. Kaniewskiej, Warszawa 2013.
- Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. 13, Warszawa 1916.
- Sierotwiński S., *Kuntze Edward*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Sławiński W., *Spory doktrynalne na toruńskim synodzie generalnym 1595 r.*, „Czasy Nowożytne” 1997, t. 2.
- Sławiński W., *Toruński synod generalny 1595 roku. Z dziejów polskiego protestantyzmu w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 2002.
- Spasowicz W., *Pisma*, t. 1, Petersburg 1892.
- Śnieżko A., *Wolff Bolesław Maurycy*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972.
- Teresińska I., *Orzelski Świętosław*, [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 3: *Mia–R*, Warszawa 2002.
- Ujma M., *Samuel Zborowski i jego czasy*, Opole 2017.
- Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1987.
- Zwierzkowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010.
- Żołądź-Strzelczyk D., *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996.

ŚWIĘTOSŁAW ORZELSKI – A 16TH-CENTURY PARLIAMENTARY ACTIVIST,
ORATOR AND HISTORIAN

Abstract: Świętosław Orzelski (1549–1598), Starost of Radziejów, actively participated in the political life of the noblemen's Republic of Poland as a parliamentary activist and Member of Parliament. As a deputy he participated in 13 sessions of Parliament, including 6 sessions during the rule of Stefan Batory and 7 ones in the reign of Sigismund III Vasa. He was a talented politician, continuing the best traditions of the execution faction. As one of the seniors of the Augsburg denomination, he belonged to the group of leaders in the fight for religious tolerance. His historical work under the title *Acta interregni post obitum nimirum Sigismundi Augusti* remained in the form of manuscript for many years. It was not published in the Polish translation until the 19th century by Włodzimierz Spasowicz, and in its original form by Edward Kuntze in 1917. At present, a new edition of the work by Świętosław Orzelski is being prepared. In the first place, an introductory volume will be published, containing Orzelski's biography, his speeches and letters dedicated to public matters.

Keywords: 16TH-CENTURY POLAND, ŚWIĘTOSŁAW ORZELSKI, PARLIAMENTARIAN, HISTORIAN, ORATOR